

A Comparative Study of the Myth-Making Patterns of the Pir Figure in *Asrar al-Tawhid* of Abu Sa'id Abol- Khayr and *Maqamat-e Zhandeh-Pil* of Ahmad-e Jam

Seyyed Hassan Tabatabaei *

PhD in Persian Language and
Literature, Faculty of Humanities,
Semnan University, Semnan, Iran

Mohammad Fatemi

Ph.D. Student in Persian Language
and Literature, University of Birjand,
Birjand, Iran

Accepted: 02/08/2026

Received: 30/10/2025

Extended Abstract

1. Introduction

Myth and mysticism appear as two independent realms within the humanities. Some scholars have viewed mysticism as an extension and evolution of the mythology of gods, whereas mythological religions and rituals recount the descent of deities and their anthropomorphic incarnation in the earthly realm, mystical traditions follow the reverse path. Their central themes are the ascension and

EISSN: 2821-0751 ISSN: 2821-0743

* Corresponding Author: shtabataba@semnan.ac.ir

How to Cite: Tabatabaei, H., Fatemi, M. (2026). A Comparative Study of the Myth-Making Patterns of the Pir Figure in *Asrar al-Tawhid* of Abu Sa'id Abol-Khayr and *Maqamat-e Zhandeh-Pil* of Ahmad-e Jam. *Mysticism in Persian Literature*, Vol 5, No 9, 265 - 298 doi: 10.22054/MSIL.2025.83051.1158

emergence of the “Perfect Human” (*insān-i kāmīl*) in a sacred sense, and ultimately, the manifestation of the figures humans aspire to embody, thereby allowing elements of mythological transformation to be understood within a new framework.

However, the term myth in this study does not carry the complex, specialized connotations found in the field of mythology; rather, it is used in a simpler, more functional sense. In this context, myth-making within Sufi hagiographies and biographical narratives refers to the creation of a superhuman and supra-real image of the spiritual masters. Through the use of rhetorical, narrative, and symbolic techniques, these figures transcend the limitations of ordinary humanity, appearing to the audience as awe-inspiring, monumental beings. This mode of representation serves not merely as an expression of the disciples’ reverence for their master, but also as a means of consolidating spiritual authority and perpetuating Sufi charisma throughout history and culture.

2. Literature Review

A review of existing literature indicates that no research has been conducted that precisely aligns with the subject at hand. However, numerous works have addressed certain aspects of this topic, either directly or indirectly.

Among the theses, one can cite Dadvar’s research (2010), which focuses on the aspects and structure of *karāmāt-nigārī* (hagiographic accounts of miraculous feats) in two significant mystical texts. Batha’ian (2012) examined the subject of *xavāriq-i ‘ādat* (miraculous acts transcending natural laws) in the *Mathnavi-yi Ma’navi* and compared it with the perspectives of Shi’a theologians. In another study, Rafi’i (2012) analyzed and critiqued the concept of the *karāmāt* (miraculous feats) of saints and Islamic mystics as presented in Asrar al-Tawhid and the *Mathnavi-yi Ma’navi*.

Furthermore, Amini (2010) adopted a classificatory approach to examine the miraculous feats of saints in Attar’s works, demonstrating

how these feats are represented in both narrative and poetic texts. Hashemi (2012) analyzed this subject within classical mystical texts. In a comparative study, Heidari (2014) investigated the evolution of saints' miraculous feats, drawing upon *Asrar al-Tawhid*, *Kalimat al-Nur*, *Maqamat-e Khwaja Abdullah Ansari*, and *Maqamat-e Zhandeh-Pil*. Additionally, Rezaei et al. (2020) examined the epistemological perspective of Sheikh Ahmad-e Jam regarding the "transformation of the essence of objects."

Furthermore, there are various articles that address this subject, each from a distinct yet closely related perspective. For instance, Shafiei-Kadkani (2001) analyzed new documents and evidence regarding the life and spiritual stature of Abu Sa'id. Afshin Vafaei (2007) demonstrated how a *karāmat* can serve an ideological function. Malmir (2008) re-examined the legendary aspects found in mystical texts. Madani et al. (2010/1389) also examined the role of *karāmat* in the hagiographies of mystics, while Mostali Parsa and Shams (2014) investigated the social and spiritual dimensions of *karāmāt* from the perspective of Sheikh Ahmad-e Jam. Esmaeili et al. (2022) analyzed the meaning-generating components of Abu Sa'id's thought and his approach to the "meaning of life," thereby portraying him as both a reformer and a figure of a transcendent nature.

The findings of these studies indicate that, although the subject of miracles and supernatural feats in Islamic mysticism, particularly in *Asrar al-Tawhid* and *Maqamat-e Zhandeh-Pil*, has attracted scholarly attention, the analysis of myth-making techniques in the portrayal of the Sufi master (*pīr*) remains a research gap. The present study aims to address this deficiency by focusing on narrative, rhetorical, and symbolic mechanisms to demonstrate how the masters in these texts transcend the status of mere historical figures, transforming into mythic, superhuman, and sacred icons.

3. Methodology

The research methodology employed in this article was descriptive-analytical. Data and evidence relevant to the subject were first gathered through a review of library sources, specifically primary texts such as *Asrar al-Tawhid* and *Maqamat-e Zhandeh-Pil*, and subsequently subjected to analytical scrutiny. The initial stage involved describing the characteristics, narratives, and examples associated with the representation of the *pīr*, while the subsequent phase entailed analyzing and interpreting these data through the theoretical lenses of mythology and mysticism.

4. Results

Emulating the Prophet's way of life is a central theme in both texts, yet the mode of presentation differs: in *Asrar al-Tawhid*, the stories, rich in detailed scene-setting and attentive to the characters' inner thoughts and emotions, transport the reader beyond a mere historical account into a vivid, tangible experience. In *Maqamat-e Zhandeh-Pil*, the focus shifts primarily to recounting the spiritual master's virtues and miraculous deeds, thereby diminishing the sense of immediate presence and direct experience. The quality of the spiritual masters' "breadth of vision and tolerance" is particularly prominent in Abu Sa'id; his conduct toward both followers and detractors represents not only a moral virtue but also a reflection of his spiritual stature. He serves, in a sense, as a focal point of reconciliation and empathy within the Sufi community. In contrast, Ahmad-e Jam is characterized more by authority and direct confrontation with his adversaries; this distinction reflects two differing social needs: one calling for a peacemaking spiritual master, the other for a powerful master capable of acting as a deterrent. Miraculous feats also play distinct roles: for Abu Sa'id, "spiritual insight and the perception of the unseen" constitute the core of his persona, commanding the respect and trust of his audience; conversely, the miracles attributed to Ahmad-e Jam, such as healing, the transmutation of objects, or walking on water,

serve primarily to demonstrate his active power and executive influence.

Anecdotes regarding Abu Sa'id's forbearance and patience, rich in tangible scenes, bring him closer to the common people and render him an exemplary figure; in contrast, this quality is less evident in the *Maqamat-e Zhandeh-Pil*, where the focus shifts to demonstrating the prestige and power of the Sufi order. While the *pīr*'s relationship with political authority serves as a crucial means of consolidating his status in both cases, the manner of its portrayal differs: Abu Sa'id's spiritual influence manifests primarily through counsel and moral impact on officials, whereas Ahmad-e Jam assumes the role of a guardian of order and external authority. Narrative techniques employed in *Asrar al-Tawhid*, such as scene-setting, the threefold repetition of statements, and the elaboration of details, help establish a prominent and memorable persona; conversely, while the *Maqamat-e Zhandeh-Pil* presents a collection of miracles and marvels, it lacks comparable narrative coherence and enduring impact.

5. Conclusion

This study demonstrates that Sufi hagiography serves simultaneously as a project for constructing authority and sanctifying the masters of the spiritual path; by employing narrative and rhetorical techniques, authors elevate the master's persona from that of a simple ascetic or moral teacher to a figure transcending ordinary humanity. Here, the term mythologizing refers to the process of highlighting and magnifying the figure's character, transforming a religious biography into an ideal model of faith, spiritual leadership, and social conduct. An analysis of the article's two primary texts, *Asrar al-Tawhid* and *Maqamat-e Zhandeh-Pil*, reveals that, while both share a similar objective, their modes of execution, mechanisms, and ultimate effects differ.

At a macro level, both texts reflect the needs of their respective societies: a society that views the elder figure either as a locus of

empathy and tolerance or as a symbol of power and influence. By selecting and arranging their narratives, hagiographers craft an image that aligns with audience expectations. Ultimately, two seemingly similar figures, portrayed with the same aim of sanctification, evolve into distinct archetypes: one endures primarily within the realm of emotional memory and internalized learning, while the other exerts greater influence in the spheres of power and social action.

Keywords: Myth, Sufism, *Asrar al-Tawhid*, *Maqamat-e Zhandeh-Pil*.

--- دو فصلنامه علمی- پژوهشی عرفان پژوهی در ادبیات -----

دوره ۵، شماره ۹، بهار و تابستان ۱۴۰۵، ۲۵۹-۲۹۸

msil. atu. ac. ir

DOI: 10.22054/msil.2026.88602.1209

بررسی مقایسه‌ای الگوهای اسطوره‌سازی از شخصیت پیر در اسرارالتوحید ابوسعید ابوالخیر و مقامات ژنده پیل احمد جام

سید حسن طباطبایی * استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه سمنان، سمنان، ایران

محمد فاطمی دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه بیرجند، بیرجند، ایران

چکیده

کتاب‌های مناقب و مقامات صوفیه را می‌توان جلوه گاه پیوند میان اسطوره و عرفان دانست، زیرا در این آثار با بهره‌گیری از شیوه‌ها و شگردهای اساطیری، سیمایی فراشیری و عظیم از مشایخ صوفیه ترسیم می‌شود. این مقاله به شیوه توصیفی-تحلیلی به بررسی الگوهای اسطوره‌سازی شخصیت پیر در مقامات مناقب صوفیه با تمرکز بر دو اثر اسرارالتوحید اثر محمد بن منور و مقامات ژنده پیل نوشته سدیدالدین محمد غزنوی می‌پردازد. این دو اثر، از یک سو نمونه‌ای شاخص از ادبیات مناقب‌نگاری و مقامه‌نویسی صوفیانه‌اند و از سوی دیگر، از حیث شیوه‌های روایت‌پردازی و اسطوره‌سازی، زمینه‌ای مناسب برای مطالعه مقایسه‌ای فراهم می‌آورند. در این پژوهش، ضمن تبیین پیوندهای عمیق میان الگوهای اسطوره‌ای و عرفانی، نشان داده می‌شود که مناقب‌نویسان و مقامه‌پردازان صوفیه با به کارگیری شیوه‌ها و شگردهایی چون: رویکرد اساطیری به مراحل زندگی مشایخ، تنظیم زندگانی آن بر اساس سیره پیامبر(ص) و تصویرسازی شخصیت پیر از طریق گستره مشرب، قدرت معنوی، کرامات، بدایع و بدعت‌ها، کوشیده‌اند چهره‌ای اسطوره‌ای از پیر برای مخاطبان خود خلق کنند. مفهوم «اسطوره» در این مقاله به معنای لغوی و با رویکردی تسامحی به کار رفته و ناظر بر تلاشی آگاهانه برای ارائه چهره‌ای غیرتاریخی و فراشیری از مشایخ است. برآیند این مقایسه، نشان می‌دهد که اسرارالتوحید در خلق «اسطوره کاریزماتیک معرفتی» توفیق بیشتری دارد؛ چرا که هم شخصیت محوری اثر، ظرفیت چنین بازنمایی‌ای را داراست و هم نویسنده -با مهارت- مضمون‌های اعتقادی را به تجربه‌های عاطفی و زیسته تبدیل می‌کند. در مقابل، مقامات ژنده پیل بیشتر به ساخت «اسطوره اقتدار و اقدام» می‌پردازد؛ اسطوره‌ای که بر شفا، تصرف در اشیاء و نفوذ بر قدرت سیاسی استوار است، اما ضعف در پرداخت هنری و فقدان بدایع هویت‌ساز، مانع از شکل‌گیری اسطوره‌ای هم‌سنگ با ابوسعید می‌شود.

واژگان کلیدی: اسطوره، عرفان، اسرارالتوحید، مقامات ژنده پیل.

۱. مقدمه

در نگاه نخست، اسطوره و عرفان به مثابه دو قلمرو مستقل در گستره علوم انسانی جلوه می‌کنند، اما با دقت بیشتر می‌توان دریافت که این دو، نه تنها از یکدیگر گسسته نیستند، بلکه پیوندی درونی و بنیادین دارند. برخی پژوهشگران، عرفان را امتداد و تکامل یافته اساطیر خدایان دانسته‌اند؛ جایی که در ادیان و آیین‌های اساطیری، روایت از فرود ایزدان و تجسد انسان‌وار آنان در جهان خاکی به میان می‌آید، اما در سنت‌های عرفانی، مسیر معکوس طی می‌شود و موضوع اصلی، معراج و صعود انسان کامل به ساحت قدسی و در نهایت ظهور چهره‌هایی انسان‌خداگونه است (ر. ک: مظفری، ۱۳۸۸: ۱۴۹). این جابه‌جایی کارکردی، نشان می‌دهد که عرفان می‌تواند به منزله بازآفرینی و دگردیسی عناصر اساطیری در قالبی تازه فهم شود.

از منظر نظریه‌پردازانی چون لوی استروس^۱، میان اسطوره‌ها و روایات عرفانی می‌توان به لایه‌ای مشترک دست یافت. او معتقد است که ورای آشفتگی‌های ظاهری و تفاوت‌های سطحی روایت‌ها، بن‌مایه‌ها و الگوهای بنیادین واحدی وجود دارند که همچون حلقه‌های یک زنجیره به یکدیگر متصل‌اند. گذر از سطح روایت‌ها به کشف این ساختارهای زیرین، امکان فهم بهتری از نسبت میان اسطوره و عرفان را فراهم می‌سازد (ر. ک: لوی استروس، ۱۳۷۶: ۲؛ به نقل از اکبری گندمانی و نیکوبخت، ۱۳۸۵: ۶۰).

با این حال، مقصود این پژوهش از واژه «اسطوره» نه بار معنایی پیچیده و تخصصی آن در حوزه اسطوره‌شناسی، بلکه معنایی ساده‌تر و کاربردی‌تر است. در این معنا، اسطوره‌سازی در متون مناقب و مقامات صوفیه به معنای آفرینش سیمایی فرا بشری و فرا واقعی از پیران و مشایخ طریقت است؛ چهره‌هایی که با بهره‌گیری از شگردهای بلاغی، روایی و نمادین از حد یک انسان عادی فراتر می‌روند و در افق مخاطبان به صورت موجوداتی شگرف و عظیم جلوه می‌کنند. این بازنمایی، نه فقط نشانگر احترام و تعظیم مریدان نسبت به مراد خویش، بلکه ابزاری برای تثبیت اقتدار معنوی و استمرار کاریزمای صوفیانه در بستر تاریخ و فرهنگ است.

1 Strauss, L.

از این منظر، بررسی شیوه‌ها و شگردهای اسطوره‌سازی در بازنمایی شخصیت پیر در مناقب و مقامات به ویژه در دو متن *اسرارالتوحید* و *مقامات ژنده‌پیل*، فرصتی فراهم می‌آورد تا بتوان پیوندهای عمیق میان الگوهای اسطوره‌ای و عرفانی آشکار ساخت. این متون، ضمن روایت کرامات و افعال فرابشری مشایخ، الگویی نمادین و اسطوره‌ای از پیر صوفی به دست می‌دهند که می‌تواند در پرتو رویکردهای اسطوره‌شناسانه، بازخوانی و تحلیل گردد.

هدف اصلی این پژوهش، واکاوی شیوه‌ها و شگردهای اسطوره‌سازی در بازنمایی شخصیت پیر در مناقب و مقامات صوفیه است. در این متون، پیر صوفی نه صرفاً یک انسان عادی، بلکه موجودی فرابشری و حامل کرامات و خصایص خارق‌العاده به تصویر کشیده می‌شود. شناخت سازوکارها و ابزارهای این بازنمایی، می‌تواند ما را به درکی روشن‌تر از نقش روایت‌های صوفیانه در تثبیت اقتدار معنوی مشایخ و تداوم سنت عرفانی رهنمون سازد.

از آنجا که بررسی جامع همه آثار مناقب و مقامات صوفیه از حوصله این مقاله بیرون است، مطالعه حاضر به صورت موردی و محدود بر دو متن شاخص: *اسرارالتوحید* (در شرح حال ابوسعید ابوالخیر) و *مقامات ژنده‌پیل* (در بیان احوال و مقامات شیخ احمد جام معروف به ژنده‌پیل) تمرکز یافته است. این دو اثر، از یک سو، نمونه‌ای ممتاز از ادبیات مناقب‌نگاری و مقامه‌نویسی صوفیانه‌اند و از سوی دیگر، از حیث روش‌های روایت‌پردازی و اسطوره‌سازی، زمینه‌ای مناسب برای مطالعه مقایسه‌ای فراهم می‌آورند. البته در مواردی که اقتضای بحث ایجاب کند برای تکمیل یا مقایسه شواهد از دیگر آثار مربوط به این زمینه نیز بهره گرفته شده است. این امر، ضمن غنای بیشتر بحث، امکان مشاهده طیفی وسیع‌تر از شگردهای اسطوره‌پردازی را در سنت صوفیانه فراهم می‌آورد. بنابراین، اهداف اصلی تحقیق حاضر را می‌توان در سه محور خلاصه کرد:

- ۱- شناسایی و تحلیل شیوه‌های مختلف اسطوره‌سازی در مناقب و مقامات صوفیه.
- ۲- تمرکز بر نمونه‌های عینی در *اسرارالتوحید* و *مقامات ژنده‌پیل* به عنوان متونی شاخص.
- ۳- مقایسه و تبیین جایگاه این شگردها در تثبیت اقتدار معنوی پیر و انتقال میراث عرفانی.

چنین رویکردی، در نهایت نشان خواهد داد که متون مناقب و مقامات، نه تنها نقش تاریخی و ادبی دارند، بلکه کارکردی اسطوره‌سازانه در بازنمایی شخصیت‌های محوری عرفان اسلامی ایفا می‌کنند.

روش تحقیق در مقاله حاضر، توصیفی-تحلیلی است. در این شیوه، ابتدا داده‌ها و شواهد مرتبط با موضوع از طریق مطالعه منابع کتابخانه‌ای -به‌ویژه متون اصلی (سرارالتوحید و مقامات ژنده‌پیل)- گردآوری شده و سپس با نگاهی تحلیلی، مورد واکاوی قرار گرفته‌اند. در مرحله نخست، به توصیف ویژگی‌ها، روایت‌ها و نمونه‌های مرتبط با بازنمایی شخصیت پیر پرداخته شده و در گام بعد، این داده‌ها بر اساس رویکردهای نظری اسطوره‌پژوهی و مطالعات عرفانی، تحلیل و تفسیر شده‌اند. هدف از به‌کارگیری این روش، آن است که ضمن حفظ امانت در نقل و گزارش شواهد تاریخی و ادبی، امکان تبیین علمی و انتقادی فراهم آید. همچنین استفاده از منابع کتابخانه‌ای و تحقیقات پیشین، زمینه مقایسه و ارزیابی جایگاه پژوهش حاضر در میان مطالعات مشابه را فراهم می‌سازد.

۲. پیشینه پژوهش

بررسی منابع موجود، نشان می‌دهد که پژوهشی که به طور مشخص و دقیق =با موضوع حاضر منطبق باشد، انجام نشده است. با این حال، آثار متعددی به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم به برخی از ابعاد این بحث پرداخته‌اند.

در میان پایان‌نامه‌ها، می‌توان به پژوهش دادور (۱۳۸۹) اشاره کرد که بر جنبه‌های کرامت‌نگاری و ساختار آن در دو متن مهم عرفانی تمرکز دارد. بطحائیان (۱۳۹۱) موضوع «خوارق عادات» را در مثنوی معنوی بررسی کرده و آن را با دیدگاه متکلمان شیعی مقایسه کرده است. رفیعی (۱۳۹۱) نیز در پژوهشی به تحلیل و نقد مفهوم کرامت اولیا و عارفان اسلامی در سرارالتوحید و مثنوی معنوی پرداخته است.

افزون بر اینها، امینی (۱۳۸۹) با رویکردی طبقه‌بندی کننده، کرامات اولیا را در آثار عطار دنبال کرده و نشان داده است که چگونه کرامات در متون روایی و منظوم بازنمایی

می‌شوند. هاشمی (۱۳۹۱) این موضوع را در متون کهن عرفانی تحلیل و بررسی کرده است. حیدری (۱۳۹۳) در پژوهشی تطبیقی، سیر تحول کرامات اولیا را با تکیه بر *اسرارالتوحید*، *کلمات‌النور*، *مقامات خواجه عبدالله انصاری* و *مقامات ژنده‌پیل* واکاوی کرده است. همچنین رضایی و دیگران (۱۳۹۹) به بررسی معرفتی شیخ احمد جام در «تبدیل جوهره‌اشیاء» می‌پردازند.

علاوه بر این، مقالاتی نیز وجود دارد که هر یک با نگرشی ویژه و البته نزدیک به این موضوع پرداخته‌اند. از جمله، شفیعی کدکنی (۱۳۸۰) درباره‌ی زندگی و مقام معنوی ابوسعید به تحلیل اسناد و شواهد تازه‌ای دست یافته است. افشین وفایی (۱۳۸۶) نشان داده که چگونه کرامت می‌تواند کارکردی ایدئولوژیک داشته باشد. المیر (۱۳۸۷) به بازخوانی سویه‌های افسانه‌ای در متون عرفانی پرداخته است. مدنی و دیگران (۱۳۸۹) در پژوهشی به جایگاه کرامت در زندگی‌نامه‌نگاری عارفان پرداخته و مستعلی پارسا و شمس (۱۳۹۳) ابعاد اجتماعی و معنوی کرامت را در نگاه شیخ احمد جام بررسی کرده‌اند. اسماعیلی و همکاران (۱۴۰۱) مؤلفه‌های معناساز در اندیشه‌ی ابوسعید و نوع برخورد او با «معنای زندگی» را تحلیل نموده‌اند و از این رهگذر چهره‌ی او را به عنوان شخصی مصلح و ماورایی‌بازنمایی کرده‌اند.

برآیند این مطالعات، نشان می‌دهد که موضوع کرامات و خوارق عادات در عرفان اسلامی و به‌ویژه در *اسرارالتوحید* و *مقامات ژنده‌پیل* مورد توجه پژوهشگران قرار گرفته، اما تحلیل شگردهای اسطوره‌سازی در بازنمایی شخصیت پیر صوفی، همچنان خلأ پژوهشی محسوب می‌شود. پژوهش حاضر، درصدد است این کاستی را جبران کرده و با تمرکز بر سازوکارهای روایی، بلاغی و نمادین، نشان دهد که چگونه پیران در این متون از حد یک شخصیت تاریخی فراتر رفته و به چهره‌ای اسطوره‌ای، فرابشری و قدسی بدل می‌شوند.

۳. بحث و بررسی

۳-۱. بررسی شیوه‌ها و شگردهای اسطوره‌سازی از شخصیت پیر

۳-۱-۱. رویکرد اسطوره‌ای در تدوین مراحل زندگانی مشایخ

یکی از مهم‌ترین شیوه‌ها و شگردهای اسطوره‌سازی از شخصیت پیر در مقامات و مناقب صوفیه، پرداختن به مراحل زندگی مشایخ بر اساس رویکرد اسطوره‌ای است. در این شیوه، مقامه‌نویسان نه تنها به دوره‌های مختلف زندگی مشایخ صوفیه می‌پردازند، بلکه به زندگی پیش از تولد و پس از مرگ آنها نیز توجهی ویژه نشان می‌دهند. در کتب مناقب و مقامات -با تعابیر و شیوه‌های گوناگون- تولد مشایخ اغلب به صورتی مژده‌آمیز و فراتر از حالت عادی گزارش می‌شود و وفات یا حیات پس از مرگ آنان نیز، عموماً از طریق خواب‌ها، مکاشفات و مشاهدات مریدان و اطرافیان ثبت و روایت می‌گردد. این نحوه روایت، زندگی پیر را از چارچوب زیست‌نامه‌ای صرف، خارج کرده و زندگانی آنان را در افقی قدسی و اسطوره‌ای قرار می‌دهد.

الف- قبل از تولد

یکی از شگردهای مهم اسطوره‌سازی، گزارش‌های است که به دوره پیش از تولد مشایخ اختصاص می‌یابد. بررسی منابع نشان می‌دهد هر چه به قرون اولیه تصوف نزدیک‌تر شویم، این مؤلفه کمتر حضور دارد، اما در مقامات و مناقب پس از قرن پنجم و ششم هجری، نمود و بسامد بیشتری می‌یابد. در کتاب *اسرارالتوحید*، بشارت یا کرامتی درباره تولد ابوسعید ابوالخیر گزارش نشده است، اما درباره شیخ جام این مؤلفه به وضوح حضور دارد، چنانکه پیش از تولدش، بشارت به آمدن او داده شده است. این بشارت در قالب حکایتی بیان می‌شود که به وصیت ابوسعید ابوالخیر به پسرش بوطاهر، مربوط است و در آن تصریح می‌شود که شخصی به نام احمد در آینده نزدیک، ظهور خواهد کرد و خرقة را دریافت خواهد نمود (ر. ک: غزنوی، ۱۳۴۰: ۱۶۴-۱۶۲). این نوع بشارت به روشنی با کهن‌الگوی دینی بشارت به پیامبر اسلام (ص) به نام «احمد» در متون دینی به ویژه تورات و قرآن پیوند می‌یابد و در مقامات شیخ احمد جام، نقشی هویت‌بخش ایفا می‌کند؛ به گونه‌ای که همین

نام زمینه قرابت ویژه شیخ با امر قدسی را فراهم می‌سازد و در مواضع متعددی از مقامات، شیخ احمد جام، به طور مستقیم از سوی خداوند با عنوان «یا احمد» مورد خطاب قرار می‌گیرد (همان: ۲۴-۲۵ و موارد دیگر).

به این ترتیب، نام احمد از سطح یک نام شخصی، فراتر رفته و به عنصری اسطوره‌ای بدل می‌شود که حامل معنا، رسالت و جایگاه ویژه پیر در نظام معنایی مقامات است. در همین زمینه، توجه به جایگاه نام در فرآیند معناپردازی اسطوره‌ای اهمیت ویژه‌ای دارد. کنفوسیوس^۱ بر این باور است که ساماندهی و درست نهادن نام‌ها، نخستین وظیفه هر نظام معنا ساز است و تصریح می‌کند اگر نام‌ها درست نباشد، زبان با حقیقت امور مطابقت نخواهد داشت (ایگلتون^۲، ۱۳۸۱: ۱۳). این دیدگاه در بافت اسطوره‌سازی شخصیت پیر، ناظر بر آن است که نام صرفاً نشانه‌ای لفظی نیست، بلکه حامل هویت، معنا و کارکرد نمادین است. از همین رو، تأمل در هر مفهوم یا شخصیت محوری، ناگزیر مستلزم بررسی نام آن است. از جمله شیوه‌ها و اهداف کاربرد آن نام، چگونگی اطلاق یک نام واحد بر مفاهیم متعدد یا نام‌های گوناگون بر یک مفهوم واحد در طول تاریخ و نیز دگرگونی‌هایی که با گذر زمان بر یک مفهوم یا به ظاهر مفهوم واحد عارض می‌شود، است (همان: ۱۵). در مقامات صوفیه نیز -نام پیر به ویژه- هنگامی که با کهن‌الگوهای دینی پیوند می‌خورد، نقشی اساسی در فرآیند اسطوره‌سازی ایفا می‌کند و به ابزاری برای تثبیت هویت قدسی و فرابشری او بدل می‌شود.

با این همه، در مقامات شیخ احمد جام با وجود ظرفیت بالای اسطوره‌ای نام «احمد» به نظر می‌رسد کرامت‌ساز/ کرامت‌سازان، چنان که باید به این امکان توجهی نکردند و از تمامی قابلیت‌های نمادین و اسطوره‌ای این نام بهره نگرفتند. انتظار می‌رفت که این نام به عنوان محور هویت‌بخش پیر بیش از این در مرکز روایت‌ها قرار گیرد و زمینه‌ساز خلق کرامت‌ها و روایت‌های بدیع‌تری شود؛ امری که می‌توانست نقش نام را در فرآیند اسطوره‌سازی شیخ احمد جام پررنگ‌تر و مؤثرتر سازد.

1 Confucius, K.

2 Eagleton, T.

ب- کودکی مشایخ

کودکی، یکی از مراحل زندگی انسان است و مقامه‌نویسان صوفیه از این مرحله به عنوان یکی از ظرفیت‌های مهم اسطوره‌سازی بهره برده‌اند. در روایت‌های مربوط به ابوسعید ابوالخیر، وی از همان کودکی شخصیتی ژرف‌اندیش و متمایز از دیگر کودکان معرفی می‌شود. در حکایتی آمده است که بوسعید کودک، هنگام مشاهده بنایی که پدرش ساخته و آن را به تصویر سلطان محمود آراسته بود از پدر می‌خواهد برای او نیز خانه‌ای بسازد. سپس بر در و دیوار آن خانه نام «الله» را می‌نگارد. وقتی پدر از او می‌پرسد که این چه کاری است، پاسخ می‌دهد که هر کس بر دیوار خانه خویش نام امیر خویش را می‌نویسد و امیر من خداست. پدر با دیدن این رفتار، شادمان می‌شود (محمد بن منور، ۱۳۶۷، جلد ۱: ۱۶-۱۷). این روایت، افزون بر نمایش ژرف‌نگری کودکان بوسعید، نوعی آگاهی قدسی و تشخیص زود هنگام مرجع حقیقی قدرت را به او نسبت می‌دهد.

می‌توان این روایت را در پیوند با الگوی اسطوره‌ای نمادپردازی مکان تحلیل کرد؛ به این معنا که در بسیاری از اساطیر، اماکنی چون معابد، کاخ‌ها، شهرهای شاهی و حتی خانه‌های شخصی به صورت نمادین در مرکز جهان قرار داده می‌شوند. از این منظر، هر محل سکونت تصویری از جهان، تلقی می‌شود و ساختن هر بنای تازه، تکرار نمادین آفرینش عالم است (الیاده^۱، ۱۳۷۵: ۱۱۷). به این ترتیب، کنش کودکان بوسعید در نگارش نام خدا بر دیوار خانه، تنها یک رفتار ساده نیست، بلکه کنشی نمادین است که خانه را به مکانی قدسی بدل می‌کند و کودک را در مقام کسی قرار می‌دهد که از همان آغاز، نسبت خود را با مرکز عالم و حقیقت متعالی بازمی‌شناسد. این نوع روایت، کودکی بوسعید را در افقی اسطوره‌ای قرار می‌دهد و او را از همان ابتدا، واجد شأنی فراتر از انسان عادی معرفی می‌کند.

در مقابل، حسن غزنوی به مرحله کودکی احمد جام پرداخته است. بررسی مقایسه‌ای متون نشان می‌دهد، هر چه از قرون نخستین تصوف فاصله می‌گیریم و به قرن هفتم و هشتم نزدیک می‌شویم، روایت‌های افسانه‌وار درباره کودکی پیران صوفیه رو به افزایش است؛

1 Eliade, M.

نمونه بارز آن مناقب/العارفین افلاکی است که در مورد کودکی مولانا، حکایات متعددی مبتنی بر ژرف‌نگری، کرامت و تمایز ذاتی او نقل شده است (ر.ک: افلاکی، ۱۹۶۱، جلد ۱: ۷۴-۷۵). از جمله آن حکایات، مسلمان شدن چهل راهب مرتاض و جاری شدن شهادتین بر زبان مولانا در کودکی (همان: ۸۱-۸۰) و نیز غیبت‌های مکرر، ملاقات با سبزویشان و آگاهی از روحانیان آسمانی در همان دوران است (همان: ۱۳۶۲، جلد ۱: ۷۹-۷۶).

در مجموع، در مناقب و مقامات صوفیه، کودکی مشایخ به گونه‌ای تصور می‌شود که آنان را از کودکان عادی متمایز می‌سازد. این رویکرد، مشابه آن چیزی است که در متون حماسی، همچون شاهنامه، دربارهٔ کودکان پهلوانان دیده می‌شود، جایی که قهرمان از همان آغاز زندگی، نشانه‌هایی از سرنوشت استثنایی خود بروز می‌دهد. نسبت دادن «برخورداری از ولایت» به مشایخ - به ویژه در کودکی - نقش مهمی در ایجاد سیمای اسطوره‌ای آنها و القای عظمت و قداست به مخاطبان و مریدان ایفا کرده است.

در سنت تصوف، «ولایت» بنیان و محور اصلی عرفان محسوب می‌شود و بدون آن نمی‌توان به فهم معقولی از عرفان و تصوف دست یافت. بر این اساس، شفیع کدکنی به این نکته تأکید می‌کند که ستون فقرات تصوف، نظریهٔ ولایت است. همان‌گونه که تشیع را بدون مفهوم امام قابل تصور نیست. عرفان و تصوف نیز بدون مفهوم ولایت قابل فهم نخواهد بود و از دل همین نظریه، کرامات اولیا پدید می‌آید (شفیع کدکنی، ۱۳۹۲: ۳۱۰). بدین جهت، نسبت دادن ولایت به مشایخ - به ویژه از سنین کودکی - یکی از مؤثرترین ابزارهای اسطوره‌سازی در متون مقامه‌نویسی به شمار می‌رود.

محمد بن منور روایت می‌کند که ابوسعید ابوالخیر - به عنوان خاتم الاولیا - مقام ولایت را به طور مستقیم از پیامبر اسلام دریافت کرده است و پیامبر به او اعلام می‌کند که همان‌گونه که او آخرین پیامبر است، ابوسعید نیز آخرین ولی ظاهر خواهد بود و پس از او ولی آشکاری پدید نخواهد آمد (محمد بن منور، ۱۳۶۷، جلد ۱: ۳۳۵-۳۳۴). ابوسعید همچنین پس از خود جانشینی تعیین می‌کند (ر.ک: همان: ۳۴۳). در منابع دیگر نیز به ولایت مشایخ، خواه بر اساس ادعای خود آنان و خواه از زبان مریدان، اشاره شده است.

احمد ژنده پیل، مشهور به شیخ احمد جام، خود را صاحب مقام ولایت معرفی می‌کند (ر. ک: غزنوی، ۱۳۴۰: ۷۲). افلاکی نیز کودکی مولانا را همراه با برخورداری از ولایت روایت می‌کند (ر. ک: افلاکی، ۱۹۶۱، جلد ۱: ۷۳).

در سیرت دیگر مشایخ صوفیه نیز این ویژگی به عنوان امتیازی برجسته مطرح شده است؛ برای نمونه، ابن خفیف در کودکی به ریاست مشایخ و سروری اصحاب می‌رسد و امامت نماز به او واگذار می‌شود (ابن خفیف، (بی تا): ۲۱ به نقل از خرماهی، ۱۳۹۵: ۴۸). و نگارش کتابی با عنوان *شرف‌الفقر* در دوران کودکی او، موجب شگفتی همگان می‌شود (همان). این نمونه‌ها نشان می‌دهد که تأکید بر تمایز کودکی مشایخ، یکی از شگردهای رایج و کارآمد در فرآیند اسطوره‌سازی شخصیت پیر در سنت مناقب و مقامات صوفیه بوده است.

ج- بعد از وفات

کراماتی که در کتب مناقب و مقامات صوفیه به منظور اسطوره‌سازی از شخصیت مشایخ ثبت شده، محدوده‌ای گسترده از قبل از تولد تا بعد از وفات آنها را شامل می‌شود. این کرامات بعد از وفات مشایخ نیز به اشکال مختلف گزارش شده است که مهم‌ترین آن خواب‌هایی است که مریدان یا مشایخ دیگر می‌بینند که محتوای این خواب‌ها، سیمای اسطوره‌ای شیخ را به شکلی کامل در برابر دید دیگران قرار می‌دهد.

درباره کرامت‌گویی‌ها و اسطوره‌سازی‌های مربوط به وفات مشایخ، همان حکمی صادق است که پیشتر درباره مؤلفه تولد و قبل از تولد آنها گفته شد؛ یعنی با بررسی سیر زمانی تألیف کتب مناقب و مقامات، مشاهده می‌شود که هر چه به قرون بعدی نزدیک‌تر می‌شویم، مؤلفه اسطوره‌سازی بر اساس روایات کرامت‌آمیز وفات و پس از وفات مشایخ افزایش می‌یابد و بر عکس؛ در قرون اولیه غالباً یا کراماتی از این دست ثبت نشده یا فقط به اشاره و اجمال درباره آن‌ها سخن گفته شده است.

اگر اسطوره‌سازی‌های مربوط به تولد و وفات را از نظر تعداد مقایسه کنیم، مشاهده می‌شود که روایت‌های مربوط به وفات و پس از وفات مشایخ، مفصل‌تر و بیشتر است. برای نمونه، بر اساس نوشته محمد بن منور، روایت‌های مربوط به پس از وفات ابوسعید در

مقایسه با روایت‌های مربوط به پس از وفات احمد جام در *مقامات ژنده‌پیل* مفصل‌تر است. این در حالی است که تاریخ تألیف *مقامات ژنده‌پیل* قرن پنجم و *اسرارالتوحید* سال ۵۷۰ یعنی قرن ششم هجری ذکر شده است. مفروض است که شفیع کدکنی در اصالت تاریخی شخصی به نام سدیدالدین غزنوی به عنوان مؤلف *مقامات ژنده‌پیل* تردید دارد و احتمال می‌دهد که کسی از مریدان یا خاندان شیخ جام در قرن هفتم یا هشتم چنین کتابی را با تاریخ قرن پنجم ساخته باشد (ر. ک: شفیع کدکنی، ۱۳۹۲: ۳۵۱). اگر تاریخ تألیف *مقامات ژنده‌پیل* را معتبر بشماریم و نقد و نظر شفیع کدکنی را که بسیار محققانه است و در حقیقت این کتاب را بر ساخته بر الگوی مقامات ابوسعید می‌داند، نادیده گیریم، این مقایسه می‌تواند یکی از موارد نقض حکم کلی پیشین باشد.

به روایت محمد بن منور، ابوسعید برای بعد از وفاتش، پیشگویی‌هایی داشته است. محمد بن منور، در چندین موضع به این پیشگویی‌ها اشاره کرده است؛ برای مثال، آمده است که هنگام مرگ بوسعید، جنیان به ناله و فریاد خواهند افتاد (ر. ک: محمد بن منور، ۱۳۶۷، جلد ۱: ۳۴۸-۳۴۷ و ۳۴۰-۳۳۹). مورد دیگر، حکایتی است که به زنده شدن شیخ پس از وفات او اشاره می‌کند (ر. ک: همان: ۳۸۵-۳۸۴). در مقامات شیخ جام، پیشگویی بعد از وفات از زبان خود شیخ وجود ندارد، اما به کراماتی از این نوع اشاره شده که پس از وفات او رخ داده است؛ برای مثال، بعد از مرگ شیخ، صغه و خشت‌های آن از غم مرگ او به گریه می‌افتند (ر. ک: غزنوی، ۱۳۴۰: ۱۷۶).

۳-۱-۲. تدوین زندگانی مشایخ با الگوبرداری از زندگانی پیامبر اسلام (ص)
یکی از شیوه‌های برجسته در مناقب و مقامات صوفیه برای تصویرسازی اسطوره‌ای از مشایخ، الگوبرداری از زندگانی پیامبر اسلام (ص) است. در این رویکرد، اقوال، افعال و احوال مشایخ به گونه‌ای روایت می‌شود که شباهت آن‌ها با سنت پیامبر ملموس و محسوس گردد. لازم به تأکید است که همه این مطالب ساخته و پرداخته ذهن نویسندگان نیست، زیرا خود صوفیان بر اساس اصل «متابعت از پیامبر» خود را ملزم به پیروی از سنت پیامبر می‌دانستند و به احادیث و روایاتی که شریعت، طریقت و حقیقت را به پیامبر نسبت می‌دهد، تمسک می‌جستند. از منظر اسطوره‌شناسی، میرچا الیاده معتقد است که انسان باستانی هیچ

کار نو و تازه‌ای انجام نمی‌دهد و تمام اعمال او، تکرار اعمال کسانی است که پیش از او، موجودات برتر از انسان، انجام داده‌اند (ر. ک: الیاده، ۱۳۸۵: ۱۹). بر این اساس، پابندی مشایخ به سنت پیامبر در ابتدای طریقت و تأکید آن‌ها بر انجام کامل سنت و فرایض، یکی از مهم‌ترین موارد تقدیس آنان به شمار می‌رود.

الف - تحمل و تواضع

یکی از فضایل پیامبر (ص) که در مناقب مشایخ بازتاب یافته، تحمل و تواضع در برابر مزاحمت مخالفان است. در کتاب‌های مربوط به سیره پیامبر به ماجرای پاشیدن خاکستر بر سر ایشان اشاره شده است. مشابه این، محمدبن منور در *اسرار التوحید* حکایتی از شیخ ابوسعید نقل می‌کند که مخالفان بر سر شیخ نجاست پاشیدند و واکنش او تنها مدارا و چشم‌پوشی بود (ر. ک: محمدبن منور، ۱۳۶۷، جلد ۱: ۳۵).

ب - کرامات و معجزات

کرامات و معجزات نیز از مواردی است که در سیره پیامبر به آن اشاره شده است. از جمله اینها می‌توان به معجزه گرفتن کودک معلق در هوا اشاره کرد. همین معجزه، در *اسرار التوحید و مقامات شیخ جام آمده است* (ر. ک: فروزانفر، ۱۳۸۱: ۳۹۹؛ محمدبن منور، جلد ۱، ۱۳۶۷: ۱۸۴، ۸۱ و غزنوی، ۱۳۴۲: ۱۳۸-۱۳۷).

ج - نسب خرقه و مقام اسطوره‌ای

یکی دیگر از شیوه‌های برجسته اسطوره‌سازی، نسب دادن خرقه مشایخ به پیامبر یا صحابه است. برای مثال، خرقه بوسعید به پسرش بوطاهر منتقل شده و در نهایت به شیخ احمد جام رسیده است که اصل این خرقه به پیامبر یا امام علی (ع) برمی‌گردد (ر. ک: محمدبن منور، ۱۳۷۶، جلد ۱: ۳۳-۳۲ و جلد ۲: ۲۶ و غزنوی، ۱۳۴۰: ۱۸۶-۱۸۵). نکته مورد توجه آن است که این گونه نسب‌نامه‌ها - به ویژه در مورد احمد جام که در مشرب او خرقه و پیر چندان اهمیت نداشته است - بیش از آنکه ریشه در باورهای شخصی او داشته باشد، محصول تلاش مقامه‌نویسان برای شخصیت‌سازی اسطوره‌ای است (ر. ک: شفیع کدکنی،

۱۳۹۳: ۶۳-۵۸). براساس آنچه محمد منور مطرح می‌کند، نسب‌نامه طریقت بوسعید به چند فاصله به پیامبر خدا می‌رسد (محمد بن منور، ۱۳۶۷: ۲۶) و در مواردی نیز، خرقة‌ای که بوسعید بر تن دارد با چند فاصله به پیامبر اکرم (ص) منسوب می‌شود (همان: ۳۳-۳۲). محمد بن منور، تأکید فراوانی بر خرقة بوسعید دارد؛ چنان که حتی در جایی که بوسعید، خرقة بلعباس قصاب را می‌پوشد، تصریح می‌کند که این خرقة نیز به پیامبر می‌رسد (همان: ۴۹). بدین سان، نویسنده می‌کوشد، این نکته را القا کند که مقام بوسعید چنان والا است که جز پوشیدن خرقة پیامبر بر او روا نیست.

در همین راستا، می‌توان به نسبت جعلی‌ای اشاره کرد که سپهسالار برای مولانا به قصد تکریم او، می‌سازد و وی را به ابوبکر صدیق منتسب می‌کند (سپهسالار، ۱۳۲۵: ۹ و ۱۳۷). همچنین ماجرای تأیید مولانا توسط پیامبر در خواب شیخ صدرالدین را می‌توان با تأیید شیخ احمد جام توسط رسول خدا در خواب یکی از یارانش مقایسه کرد (ر. ک: وفایی، ۱۳۸۶: ۱۵۹).

د- شفاعت مریدان

الگوی دیگر، توانایی شفاعت مریدان در روز قیامت است که از فضایل پیامبر اقتباس شده است. در مثنوی مولانا چنین آمده که پیامبر از عاصیان امت خود شفاعت می‌کند (ر. ک: مولوی، ۱۳۹۳: ۱۷۸۳). در *اسرار التوحید و مقامات ژنده پیل*، بوسعید و احمد جام نیز دارای توان شفاعت مریدان و نجات آنان از آتش دوزخ معرفی می‌شوند (ر. ک: محمدبن منور، ۱۳۶۷، جلد ۱: ۳۷۰ و ۹۵ و غزنوی، ۱۳۴۰: ۱۷۱، ۱۶۲ و ۱۲۹).

ه- تکرار سه باره سخن

شیخ ابوسعید گاهی سخن را سه بار تکرار می‌کرد؛ الگویی که به سنت پیامبر بازمی‌گردد (ر. ک: فروزانفر، ۱۳۸۱: ۲۴۵). نمونه‌های این شگرد در *اسرار التوحید* شامل تکرار عبارت «قحط خدای آمد» و نیز صدا زدن مریدان به صورت سه باره آمده است (ر. ک: محمدبن منور، ۱۳۶۷، جلد ۱: ۳۳۸، ۱۱۹). گفتنی است سنت تکرار «سه باره سخن» افزون بر گفتار،

در حوزه خواب کاربرد داشته و برای فراموش نکردن خواب به کار می‌رفته است. (ر. ک: افشار، ۱۳۶۴: ۹).

و- تعداد اصحاب و یاران و ماجرای حجة الوداع

نمونه دیگر، مؤلفه اصحاب و یاران است که به تبعیت از سیره پیامبر در خصوص مشایخ نیز (عشره مبشره) ذکر شده است: «ما را نیز حق جل و علا ده مرید داد بر متابعت مصطفی صلعم و ایشان را اصحاب عشره ما گردانید» (محمدبن منور، ۱۳۶۷، جلد ۱: ۳۵۳). همچنین رویکرد مقامه‌نویسان به ماجرای حجة الوداع مورد توجه است. چنانکه، حکایات مشابهی درباره وصیت و میراث‌گذاری مشایخ نیز در *اسرار التوحید* (ر. ک: همان، جلد ۲: ۳۳۸) آمده است که به شباهت به ماجرای حجة الوداع پیامبر نیست. به این موارد در مقامات *ژنده‌پیل*، اشاره نشده است.

۳-۱-۳. تصویر سیمای اسطوره‌ای مشایخ از طریق بیان وسعت مشرب آنها

یکی از مهم‌ترین شگردهای اسطوره‌سازی در منابع عرفانی و مناقب، برجسته کردن وسعت مشرب و تسامح مشایخ نسبت به مخالفان و پیروان ادیان دیگر است. این ویژگی‌ها به ویژه در محیط‌های متعصب و خشن، موجب می‌شود شخصیت پیران به شکلی فرابشری و اسطوره‌ای تصویر شود. نویسندگان مناقب و مقامات با بیان هنرمندانه و گاه مبالغه‌آمیز، این فضائل را برجسته کرده و سیمای مشایخ را از سطح انسانی فراتر می‌برند.

در *اسرار التوحید*، ابوسعید ابوالخیر نمونه‌ای برجسته از این شیوه است. او با روحیه‌ای بزرگوار و فارغ از تعصب، همگان را بنده خدا می‌بیند و با هر فرد، فارغ از مذهب و فرقه، رفتاری انسانی و نجیب دارد. شفیعی کدکنی درباره او می‌نویسد: «ابوسعید در فرهنگ عرفانی ما یکی از باگذشت‌ترین روحیه‌ها را دارد و مظهري است از تساهل و تسامح و همگان را بنده خدای دیدن و از تعصب به دور بودن» (شفیعی کدکنی، ۱۳۸۴: ۳۹). نمونه‌ای از این تسامح، هنگامی رخ می‌دهد که ابوسعید به کلیسای ترسایان می‌رود و آنان تحت تأثیر معنویت او قرار می‌گیرند. مریدانش می‌گویند: «باید که زنارهایشان می‌گشودیم»

و بوسعید پاسخ می‌دهد: «ماشان ور نبسته بودیم که ماشان بگشاییم» (محمد بن منور، ۱۳۶۷، جلد ۱: ۲۰۱).

این نمونه‌ها نشان می‌دهد که در *اسرارالتوحید*، اسطوره‌سازی بر پایه برجسته کردن فضائل اخلاقی و رفتار انسانی شکل گرفته است. بر این اساس، تصویر اسطوره‌ای بوسعید، بیش از آنکه متکی به قدرت یا کشمکش باشد بر اخلاق، گذشت و وسعت نظر استوار است. نظیر چنین شخصیتی را می‌توان در سیره اخلاقی حلاج مشاهده کرد که در *اخبار حلاج* به طور مبسوط به آن پرداخته است (*اخبار حلاج*، ۳۹-۳۸ به نقل از خرمشاهی، ۱۳۹۵: ۳۳).

اما در *مقامات ژنده‌پیل*، شیوه اسطوره‌سازی متفاوت است. در این متن، شخصیت شیخ احمد جام غالباً مخاصمه‌گر و ستیزه‌جو تصویر می‌شود (ر. ک: غزنوی، ۱۳۴۳: ۱۷۴، ۱۳۶-۱۳۵، ۱۲۸-۱۲۶، ۱۱۲-۱۱۱، ۵۶-۵۱ و ۳۵) و تسامح و گذشت در برابر مخالفان برجسته نیست. برجسته کردن خصائل تهاجمی و برخوردهای پرتنش، ویژگی اصلی شیوه اسطوره‌سازی در *مقامات ژنده‌پیل* است. بنابراین، تصویر اسطوره‌ای احمد جام نه با اخلاق و گذشت، بلکه با قدرت و مواجهه‌های مستقیم با مخالفان شکل می‌گیرد. این در حالی است که مدارا با دشمنان در سیره بسیاری از صوفیان به عنوان مشرب فکری رایج به کار رفته است. برای نمونه، در مناقب *اوح‌الدین کرمانی* آمده است که «منکری او را ناسزا گفت و دشنام سگ و خر به او داد، اما شیخ آن را مدح و ثنا دانست» (اوح‌دی کرمانی، ۱۳۴۷: ۱۹). یا در *سیره ابن خفیف* آمده است که «شخصی کوزه‌ای از دست او گرفت و بر سرش کوبید و شیخ به مریدان گفت: «الله الله، تا او را نرنجانید» (ابن خفیف، ۶۳ به نقل از خرمشاهی، ۱۳۹۵: ۵۲ و نیز ر. ک: *اخبار حلاج*، ۵۰ و ۲۷-۲۷ و *دستورالجمهور*، ۲۱۵ و ۲۴۱ هر دو به نقل از خرمشاهی، ۱۳۹۵: ۳۴ و ۴۲).

۳-۱-۴. تصویر سیمای اسطوره‌ای مشایخ از طریق بیان قدرت‌های معنوی آنها یکی دیگر از شگردهای اسطوره‌سازی در منابع عرفانی و مناقب، برجسته کردن قدرت‌های معنوی مشایخ است؛ قدرت‌هایی که نه تنها پیروان، بلکه مخالفان را نیز مجاب می‌کرد. در این زمینه، یکی از ویژگی‌های برجسته مشایخ، فراست و اشراف بر ضمائر و امور پنهان

بوده است. در *اسرارالتوحید*، این قدرت معنوی به شکل‌های مختلف در قالب حکایت‌های متعدد از ابوسعید ابوالخیر به تصویر کشیده شده و نقشی محوری در ساخت سیمای اسطوره‌ای او دارد.

یکی از مهم‌ترین جلوه‌های فراست بوسعید، توانایی تشخیص مال حلال از حرام است. در حکایت‌های متعددی آمده که شیخ از روی فراست به گوشت حرام پی برده و از خوردن آن پرهیز می‌کند (ر. ک: محمد بن منور، ۱۳۶۷، جلد ۱: ۱۰۳-۱۰۲ و ۱۱۰-۱۰۹). اهمیت حلال‌خواری در شخصیت او به اندازه‌ای است که خود و یارانش صرفاً از حلال استفاده می‌کرده‌اند و بوسعید تأکید می‌کند: «هر چه بدان جماعت رسد جز به حلال نبود» (همان: ۱۱۳-۱۱۲). این توانایی، علاوه بر تأکید بر فضایل اخلاقی، ابعاد فرابشری و اسطوره‌ای شخصیت بوسعید را تقویت می‌کند؛ زیرا نشان می‌دهد که او با فراست و اشراف بر امور پنهان به سطحی از کمال اخلاقی و معنوی رسیده است که کمتر انسانی بدان دست می‌یابد.

در *مقامات ژنده‌پیل*، شیخ احمد جام نیز از توانایی تشخیص حلال از حرام از طریق فراست برخوردار است (ر. ک: غزنوی، ۱۳۴۰: ۱۳۰ و ۸۹-۸۸). با این حال، تفاوت مهم میان دو روایت، این است که در *اسرارالتوحید*، فراست، نقش وسیع‌تر و چند بُعدی دارد و در بسیاری ابعاد زندگی و تعاملات بوسعید نمایان می‌شود؛ در حالی که در *مقامات ژنده‌پیل*، این قدرت عمدتاً در زمینه حلال‌خواری و امور مرتبط محدود شده است.

۳-۱-۵. تصویر سیمای اسطوره‌ای مشایخ از طریق بیان حلم و بردباری آنها
یکی دیگر از شیوه‌های اسطوره‌سازی در کتب عرفانی و مناقب، برجسته کردن حلم و بردباری مشایخ در مواجهه با مصائب، مشکلات و حتی بی‌حرمتی مخالفان است. در *اسرارالتوحید*، حکایت‌های متعددی از رفتار بردبارانه ابوسعید ابوالخیر نقل شده است. برای مثال، در یکی از این حکایات، زنی ناگهان خاکستر بر سر شیخ می‌ریزد و همه متأثر می‌شوند، اما بوسعید با آرامش می‌گوید: «آرام گیرید، کسی که مستوجب آتش بود به خاکستر باز قناعت کند، بسیار شکر واجب آید» (محمد بن منور، ۱۳۶۷، جلد ۱: ۲۰۹). در حکایت دیگری نیز خشت بر سر شیخ فرو می‌ریزند، اما واکنش او همسو با تواضع و

بردباری شکل می‌گیرد (ر. ک: همان: ۲۲۳-۲۲۱ و خرماهی، ۱۳۹۵: ۵۲). این نوع روایت‌ها نه تنها بر اخلاق و انسانیت شیخ تأکید می‌کنند، بلکه او را به عنوان موجودی فرابشری و اسطوره‌ای معرفی می‌نمایند که از خشم و انتقام فراتر رفته است.

در مقامات ژنده‌پیل، چنین جلوه‌هایی از حلم و بردباری در مواجهه با توهین و مصائب مستقیم دیده نمی‌شود. با این حال، این کتاب نیز از شیوه‌های متفاوتی برای اسطوره‌سازی شخصیت احمد جام بهره می‌گیرد که چنین مواردی در مقامات ابوسعید، بسیار کم‌رنگ است.

۳-۱-۶. تصویر سیمای اسطوره‌ای مشایخ از طریق ارتباط یا عدم ارتباط آنها با ارباب قدرت

نگرش مشایخ نسبت به ارباب قدرت و شیوه تعامل با آنان در دوره‌های مختلف یکسان نبوده است. به طور کلی، صوفیان تا قرن هفتم و پس از حمله مغول، غالباً ترجیح می‌دادند از ارتباط مستقیم با پادشاهان خودداری کنند یا در صورت ارتباط، جانب احتیاط و حزم را رعایت نمایند. این به معنا آن نیست که همه صوفیان در تمام فرقه‌ها یک سیاست واحد داشتند، بلکه نوع مواجهه با قدرت غالباً تابع شرایط اجتماعی و سیاسی زمان بوده است.

در مناقب و مقامات صوفیه، مواردی نقل شده است که رفتار عزتمندانه و مقتدرانه شیخ را با ارباب قدرت نشان می‌دهد و این شگرد برای برجسته کردن شخصیت اسطوره‌ای و فرازمینی مشایخ بسیار مهم است. به عنوان مثال، در مناقب العارفین آمده است که وقتی رکن الدین پنج کیسه سلطانی برای مولانا فرستاد، مولانا بانگ زد که آن‌ها را بیرون بریزند و خرج نکنند و مریدان آن‌ها را در خندق شهر ریختند (ر. ک: افلاکی، ۱۹۶۱، جلد ۱: ۳۸۹-۳۹۰). چنین رفتارهایی، همراه با تأکید مولانا در فیه مافیه بر بی‌نیازی از امرا و استقلال علمای واقعی (ر. ک: مولوی، ۱۳۶۲: ۱)، سیمای اسطوره‌ای و اخلاقی او را تقویت می‌کند. در مواردی دیگر، رفتار مولانا در برابر سلطنت نیز با افسانه‌آرایی همراه است؛ مانند حکایتی که در آن درویشی توسط رکن الدین به مولانا معرفی می‌شود و مولانا با

غیرت خود، نشان می‌دهد که اعتبار و اقتدار او فراتر از اراده سلطنت است (ر. ک: افلاکی، ۱۹۶۱، جلد ۱: ۱۴۷-۱۴۶).

در مقایسه‌ای کلی، هم ابوسعید ابوالخیر و هم احمد جام، توان نفوذ و اثرگذاری بر تصمیمات حکومتی را داشته‌اند. بوسعید علاوه بر نقش مستقیم در امور سیاست کشور، فرزنداناش نیز به گونه‌ای در اداره ولایت‌ها دخالت داشتند که حرف غیر آنان حتی اگر درست بود، مسموع نمی‌افتاد و تمامی مصالح و تصمیمات کشوری باید با اشارت فرزندان شیخ انجام می‌گرفت (ر. ک: محمد بن منور، ۱۳۶۷، جلد ۱: ۳۵۰). در مورد احمد جام نیز موارد مشابه دیده می‌شود: او ریاست ده‌نامه را به ابوالحسن عیسی می‌سپارد؛ از فرمان طغرل تگین سر باز می‌زند و طغرل تگین برای مشورت در امور کشور به زیارت او می‌آید. همچنین محافظت از سلطان سنجر به او سپرده شده و دو بار جان او را نجات می‌دهد؛ یک بار در مسئله زهر و یک بار در جریان هزیمت و شکست جنگی (ر. ک: غزنوی، ۱۳۴۰: ۶۳-۴۷ و ۳۳-۳۲).

۳-۱-۷. تصویر سیمای اسطوره‌ای مشایخ از طریق نسبت دادن کرامات شگفت‌انگیز به آنها

یکی از مهم‌ترین شگردهای اسطوره‌سازی از شخصیت پیران صوفیه در مقامات و مناقب، نسبت دادن کرامات شگفت‌انگیز به آنهاست. این ویژگی تقریباً در تمامی منابع صوفیانه مشاهده می‌شود و نقشی اساسی در برجسته‌سازی در جایگاه مشایخ و فرابشری نشان دادن آنان ایفا می‌کند.

الف - کرامات ابوسعید ابوالخیر

در میان کرامات منسوب به ابوسعید، فراست و اشراف بر دل‌ها و ضمائر بسامد بیشتری دارد. شیخ بوسعید قادر بود از روی فراست و بصیرت به آنچه در دل‌ها می‌گذشت باخبر شود؛ عباراتی مانند «در دلش بگذشت»، «در دل انکار کرد»، «در دل سؤال کرد»، «در دل چیزی خواست» یا «بر سرش بگذشت» و «بر خاطرش بگذشت» - که بارها در *اسرارالتوحید* تکرار شده‌اند - بازتاب‌دهنده همین توانایی فوق‌طبیعی‌اند. محمد بن منور در توصیف این

ویژگی می‌نویسد که هیچ کس جرأت آن نداشت که سخنی در دل بگذراند یا در واقع‌ای با شیخ پنهان کاری کند، زیرا او با واسطه کرامت و فراست از همه آنچه می‌گذشت، آگاه می‌شد (محمد بن منور، ۱۳۶۷، جلد ۱: ۶۹). در برخی روایات از مشاهده صورت حضرت عیسی و حضرت مریم و سجده آنان از منظر شیخ یاد شده است که خود جلوه‌ای دیگر از از اشراف باطنی و مقام معنوی او به شمار می‌آید (ر. ک: همان: ۹۴). فراست بوسعید در *اسرارالتوحید* بارها مورد تأکید قرار گرفته و صفحات متعددی به آن اختصاص یافته است (ر. ک: همان: ۱۳۰ و ۵۹). از دیگر جلوه‌های فراست او، آگاهی از رویدادهای آینده و پیشگویی است؛ هرچند این نوع کرامت در مقایسه با «اشراف بر ضمائر» بسامد کمتری دارد (همان: ۴۱، ۷۷، ۸۳-۸۲، ۷۹-۷۸ و ۸۸).

نمونه دیگر از کرامات منسوب به ابوسعید، «طی الارض» است؛ چنان‌که روایت شده است، او مسیر میهنه تا سرخس را تنها در یک شب، رفته و بازگشته است (همان: ۳۷). این نوع کرامت در سیرت دیگر مشایخ نیز دیده می‌شود؛ برای نمونه، طی الارض از کرامات حلاج به شمار آمده است (اخبار حلاج، ۲۸-۲۷ به نقل از خرمشاهی، ۱۳۹۵: ۳۲). درباره بایزید بسطامی نیز نقل شده است که در فاصله میان بانگ نماز و اقامه نماز به مکه می‌رفته است (دستورالجمهور، ۲۷۷ به نقل از خرمشاهی، ۱۳۹۵: ۱۴). همچنین درباره محمد بن احمد بن سید حمدویه آمده است که در یک روز چهل میل راه می‌پیموده است (النبهانی، ۱۴۲۳، جلد ۱: ۱۵۵). نیز ذیل ابوعبدالله محمد بن اسماعیل بن ابی‌بکر بن یوسف، ۱۴۲۳، جلد ۱: ۲۲۹). از دیگر کرامات شگفت‌انگیز، «معلق بودن در هوا» است. در روایتی درباره ابوسعید آمده است که وی با پای برهنه به سرخس می‌رفت و در میان زمین و آسمان، معلق در هوا حرکت می‌کرد (محمد بن منور، ۱۳۶۷، جلد ۱: ۳۲). مشابه این کرامت درباره بایزید بسطامی و محمد بن احمد بن سید حمدویه نیز گزارش شده است؛ چنان‌که گفته‌اند آنان در هوا می‌نشستند (دستورالجمهور، ۲۵۸ و ۲۷۷ به نقل از خرمشاهی، ۱۳۹۵: ۱۳-۱۴ و نیز ر. ک: النبهانی، ۱۴۲۳، جلد ۱: ۱۵۹).

ب- کرامات احمد جام

برای احمد جام نیز مانند بسیاری از مشایخ صوفیه، فراست، پیشگویی و آگاهی از آینده بیشترین بسامد را نسبت به سایر کرامات دارد (ر. ک: غزنوی، ۱۳۴۰: ۱۵۲ و ۷۷). علاوه بر آن، کرامات دیگری نیز به او نسبت داده شده است.

راه رفتن بر آب و افکندن سجاده بر آب: این کرامت احتمالاً ناشی از کنایه‌ای خاص در زبان فارسی کهن و رفتار زاهدان افراطی بوده است که بعدها به شکل اغراق آمیز در مقامات بازتاب یافته است (ر. ک: شفیعی کدکنی، ۱۳۹۲: ۳۵۴ و ۳۵۳). ریشه این روایات را می‌توان در آموزه‌های دینی درباره حضرت عیسی و تأکید پیامبر بر یقین و حرکت بر آب جست‌وجو کرد (ر. ک: محمد بن منور، ۱۳۶۷، جلد ۲: ۵۶۵ و فرزانه، ۱۳۸۱: ۵۴۴). همچنین می‌توان ریشه آن را در داستان حضرت سلیمان و ملکه سبا و ساختن قصری بر روی آب جست‌وجو کرد، چنان‌که بلقیس گمان برد روی آب است و دامنش را بالا می‌زند. این نوع کرامت در میان مشایخ صوفیه، فراگیر بوده است؛ برای مثال، جاکیر الکردی (متوفی ۵۵۰) یکی از مشایخی است که از جمله کراماتش «مشی الشیخ علی الماء» ذکر شده است (النبهانی، ۱۴۲۳، جلد ۲: ۶). همچنین گزارش شده است که ابوالعباس احمد بن قدامه (متوفی ۵۵۸) و ابوالعباس احمد بن ابوالخیر (متوفی ۵۷۹) نیز روی آب راه می‌رفته‌اند (النبهانی، ۱۴۲۳، جلد ۱: ۴۳۵-۴۳۶).

شفا و معالجه بیماران صعب‌العلاج: این کرامت، بسامد بالایی دارد و تقریباً یک سوم کتاب مقامات ژنده‌پیل را شامل می‌شود. منشأ آن به معجزات حضرت عیسی در مسیحیت بازمی‌گردد (ر. ک: غزنوی، ۱۳۴۰: ۱۳۷ و ۶۸).

تغییر و تبدیل ماهیت اجناس و اشیاء: کرامتی که قدرت فوق‌العاده و کنترل احمد جام بر طبیعت و ماده را نشان می‌دهد (ر. ک: همان: ۱۸۰ و رضایی و دیگران: ۱۳۹۹: ۱۲۹-۱۲۷).

برآیند این مقایسه، نشان می‌دهد که کرامات ابوسعید، بیشتر بر فراست و بصیرت شخصی تمرکز دارد و نشان‌دهنده توانایی او در شناخت دل‌ها و اسرار انسان‌ها است. کرامات احمد جام علاوه بر فراست، عملی و ملموس‌تر است؛ شامل شفا، تبدیل اشیاء

و حتی حرکت بر آب است که نقش او را هم در حوزه معنوی و هم در حوزه قدرت فوق‌العاده عملی برجسته می‌کند. به این ترتیب، هر دو شیخ از مسیر نسبت دادن کرامات شگفت‌انگیز، سیمای اسطوره‌ای پیدا می‌کنند، اما بوسعید بیشتر در مقام بصیرت و فراست انسانی و اخلاقی اسطوره‌سازی شده و احمد جام هم در مقام قدرت عملی، شفا و معجزه.

۳-۱-۸. تصویر سیمای اسطوره‌ای مشایخ از طریق ذکر بدایع و بدعت‌های آنان

از مهم‌ترین شگردهای اسطوره‌سازی در متون مناقب و مقامات صوفیه، نسبت دادن بدایع و بدعت‌هایی به مشایخ است. این بدعت‌ها، نه تنها موجب تمایز شخصیت پیر از دیگر عالمان و زاهدان می‌شود، بلکه جایگاه اسطوره‌ای او را نیز در ذهن مریدان تثبیت می‌کند. در میان مشایخ صوفیه، ابوسعید ابوالخیر در بدعت‌گذاری، برجستگی بیشتری دارد؛ به طوری که می‌توان او را فردی خلاق و آفریننده در عرفان قلمداد نمود و به یقین می‌توان گفت که در این زمینه، هیچ‌کس هم‌پایه ابوسعید نخواهد بود. در توضیح این ادعا «باید گفت که بسیاری از رسوم عرفان و تصوف که بعدها مورد استقبال قرار می‌گیرد و اساس تصوف ایرانی- اسلامی را می‌سازد؛ ابتدا در افعال و اقوال ابوسعید روی داده است» (اسماعیلی و دیگران، ۱۴۰۱: ۲۵) که بسیاری از گزارش‌های *اسرارالتوحید* به همین امر اختصاص یافته است.

یکی از این بدعت‌ها، رقص و سماع است؛ پیش از او، پیران تصوف از آن منع می‌کردند، اما بوسعید آن را آشکارا ترویج نمود. محمد بن منور، تصریح دارد که او به اندک هیجانی، قوال را به خواندن و خود را به رقص و پایکوبی وامی‌داشت (ر. ک: محمد بن منور، ۱۳۶۷، جلد ۱: ۲۰۷ و شفیع کدکنی، ۱۳۸۵: ۴۷). این امر سبب شد تا در تاریخ تصوف، بوسعید را نخستین مروج سماع بدانند.

از دیگر بدعت‌های بوسعید، استشهاد به اشعار در وعظ بود؛ در حالی که وعظ زمانه به آیات و احادیث استناد می‌کردند، او به ابیات عرفانی و عاشقانه تمسک می‌جست (ر. ک: همان: ۳۴۷-۳۴۶، ۲۷۰، ۷۵ و ۶۹). همین امر، همراه با شیوه خاص او در تلاوت قرآن

- که تنها آیات رحمت را می‌خواند و آیات عذاب را فرو می‌گذاشت (ر. ک: همان: ۲۰۱-۲۰۰) - به شخصیتی متمایز و گاه اسطوره‌ای برای او شکل می‌داد.

پوشیدن خرقه ابریشمی نیز از جمله بدعت‌هایی است که به بوسعید منسوب شده است؛ در حالی که شرع پوشیدن ابریشم را حرام می‌دانست، بوسعید آن را بر تن کرد (ر. ک: ابن حزم، بی‌تا، جلد ۳: ۱۲۳ و محمد بن منور، ۱۳۶۷، جلد ۱: مقدمه). این عمل بوسعید که فقها آن را حرام می‌دانستند و حتی امام محمد غزالی که خود به صوفیان گرایش داشته در نصیحة‌الملوک بر اجتناب از جامه ابریشمی تأکید می‌کند (ر. ک: غزالی، ۱۳۱۷: ۳-۲)؛ جلوه‌ای آشکار از مرزشکنی و ساختارشکنی بوسعید محسوب می‌گردد.

از دیگر بدعت‌ها، انکار یا جایگزینی مناسک صوری حج است. ابوسعید در حالات قبض به زیارت مزار پیربلفضل می‌رفت و طواف بر خاک او را معادل طواف کعبه می‌دانست (ر. ک: محمد بن منور، ۱۳۶۷، جلد ۱: ۱۳۷ و ۵۳). در روایت‌های دیگر، زیارت بوسعید با زیارت پیامبران، هم‌سنگ دانسته شده (ر. ک: همان، جلد ۱: ۳۷) یا برتر از حج شمرده شده است (ر. ک: همان، جلد ۱: ۳۷۳). این نگرش به اسطوره‌سازی از مقام پیر انجامیده و جایگاه او را هم‌ردیف یا حتی برتر از شعائر رسمی دین قرار داده است.

کتابشویی و کتاب‌سوزی نیز در زمره این بدعت‌ها قرار دارد. بوسعید پس از روی گردانی از علوم ظاهری، کتاب‌ها را دفن می‌کند و بر آن درختی می‌کارد که محل زیارت اهل علم می‌گردد (ر. ک: جلد ۱، همان: ۴۴-۴۲). این عمل در تاریخ تصوف بدل به یک سنت گردیده است و صوفیان دیگر، همچون ابن‌المارستانی و حتی سهروردی به سوزاندن یا شستن متون فلسفی، مباهات کردند (ر. ک: نیازی کرمانی، جلد ۶، ۱۳۶۶: ۱۱-۵ و محمد بن منور، ۱۳۶۷، جلد ۲: ۸۲۴-۸۲۱). حافظ نیز در بیتی مشهور، همین اندیشه را بازتاب داده است:

بشوی اوراق اگر همدرس مائی که علم عشق در دفتر نباشد
(ر. ک: حافظ، ۱۳۸۷: ۱۴۳)

در قیاس با ابوسعید، شیخ احمد جام در *مقامات ژنده‌پیل*، چندان بدعتی به این معنا ندارد. گزارش‌ها، بیشتر بر کرامات او - فراست، شفا و تصرف در اشیا - متمرکز است (ر. ک: غزنوی، ۱۳۴۰: ۱۵۲-۸۷). سکوت منابع درباره بدایع و بدعت‌های احمد جام، خود معنایی اسطوره‌ای دارد. او به عنوان پیرِ شریعت‌مدار و صاحب کرامات تصویر می‌شود؛ در حالی که ابوسعید، بیشتر به عنوان پیرِ طریقت‌محور و مرزشکن شناخته می‌شود. بدین ترتیب، دو شگرد متفاوت اسطوره‌سازی شکل می‌گیرد: در ابوسعید، با ساختارشکنی و مرززدایی از مناسک و در احمد جام با تثبیت سنت شریعت همراه با کرامات خارق‌العاده.

۴. جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

این پژوهش نشان داد که مناقب‌نویسی صوفیانه، همزمان پروژه‌ای برای قدرت‌سازی و تقدیس پیران طریقت است؛ نویسندگان با بهره‌گیری از شگردهای روایی و بلاغی، شخصیت پیر را از یک زاهد ساده یا معلم اخلاق به موجودی فراتر از انسان عادی ارتقا می‌دهند. منظور از «اسطوره‌ای» در اینجا، فرآیند برجسته‌سازی و بزرگ‌نمایی شخصیت است؛ یعنی تبدیل یک زندگی‌نامه دینی به الگویی کامل برای ایمان، رهبری معنوی و رفتار اجتماعی. بررسی دو متن اصلی مقاله، *سررالتوحید* و *مقامات ژنده‌پیل*، نشان می‌دهد که هر چند هدف هر دو متن مشابه است، شیوه اجرا، سازوکار آن‌ها و اثر نهایی متفاوت است.

جدول (۱)، خلاصه‌ای جامع از توضیحات مرتبط با شیوه‌های اسطوره‌سازی پیر در دو اثر ابوسعید ابوالخیر و احمد جام براساس آنچه پژوهشگران پیشتر ارائه داده‌اند صورت گرفته است.

جدول ۱. توضیحات مرتبط با شیوه‌های اسطوره‌سازی پیر در *اسرارالتوحید* و *مقامات زنده‌پیل*

شیوه‌های اسطوره‌سازی پیر	ابوسعید ابوالخیر	احمد جام	توضیح
قبل از تولد (مراحل زندگی)	×	✓	بشارت به نام «احمد» و پیوند آن با کهن‌الگوی دینی بشارت به پیامبر اکرم (ص) در قرآن و تورات نقشی هویت‌بخش ایفا می‌کند.
دوران کودکی (مراحل زندگی)	✓	×	در روایت‌های مربوط به ابوسعید ابوالخیر وی از همان کودکی شخصیتی ژرف‌اندیش و متمایز از دیگر کودکان معرفی می‌شود.
بعد از وفات (مراحل زندگی)	✓	×	ابوسعید به روایت محمد بن منور برای بعد از وفات خود پیشگویی‌هایی دارد، اما در مقامات شیخ جام، پیشگویی بعد از وفات از زبان خود شیخ وجود ندارد و صرفاً کراماتی است که پس از وفات او رخ داده است.
تحمل و تواضع (سیره پیامبر)	✓	×	با توجه به هویت شخصیتی ابوسعید تحمل و تواضع در برابر مزاحمت مخالفان بازتاب یافته است (نجاست پاشیدن بر سر شیخ)
کرامات و معجزات (سیره پیامبر)	✓	✓	معجزه گرفتن کودک معلق در هوا در هر دو اثر موجود است، اما کرامت تعداد اصحاب مشایخ و وصیت و میراث‌گذاری تنها در <i>اسرارالتوحید</i> مشاهده گردید.
نسب خرقه و مقام اسطوره‌ای (سیره پیامبر)	✓	✓	نسب خرقه‌ای در هر دو اثر موجود است به این تفاوت که در مکتب بوسعید، خرقه از اهمیت زیادی برخوردار است، اما در مکتب شیخ جام، بیش از آنکه ریشه در باورهای شخصی او داشته باشد، محصول تلاش مقامه‌نویسان برای شخصیت‌سازی اسطوره‌ای است.
شفاعت مریدان (سیره پیامبر)	✓	✓	شفاعت و نجات مریدان از آتش دوزخ که در هر دو مقامه بدان اشاره شده است.

ادامه جدول ۱.

توضیح	احمد جام	ابوسعید ابوالخیر	شیوه‌های اسطوره‌سازی پیر
این نمونه که مؤلفه‌ای بلاغی نیز به شمار می‌رود تنها در <i>اسرار/التوحید</i> مشاهده می‌شود.	×	✓	تکرار سه‌باره سخن (سیره پیامبر)
«وسعت مشرب» به منزله شگردی برای قدیس‌سازی در تصویر ابوسعید نقش مرکزی دارد. مدارای او با دگرگیشان و دگراندیشان نه صرفاً یک فضیلت اخلاقی که «نشانه مقام معنوی» قلمداد می‌شود و او را به کانونی برای آشتی‌های نمادین بدل می‌کند. در سوی دیگر، سیمای احمد جام در <i>مقامات ژنده‌پیل</i> بیشتر بر اقتدار، تحدی و ستیز با خصم می‌ایستد.	×	✓	بیان وسعت مشرب
«قدرت‌های معنوی» در هر دو متن نقش نیروی محرک دارند، اما جنس کارکردشان یکسان نیست. در روایت ابوسعید، «فراست» هسته سخت اسطوره است: اشراف بر ضمائر، خواندن نادیدنی‌ها و تمییز دقیق حلال و حرام، نوعی «کاریمای دانایی» می‌سازد که مخاطب را از راه اقناع درونی تسلیم می‌کند. در روایت احمد جام، کرامت‌ها بسامدی «درمانگرانه و تبدیل‌گرانه» دارند: شفا دادن، دگرگون‌سازی اشیاء، و نیز الگوهای اغراق‌شده زهد (مانند راه رفتن بر آب)؛ اینجا «کاریمای کنش» پررنگ‌تر از «کاریمای دانایی» جلوه می‌کند. به زبان تحلیل اجتماعی، متن نخست بیشتر به «اقتدار معرفتی» و متن دوم به «اقتدار اجرایی» متکی است و هر دو، دو مسیر متفاوت برای تثبیت مرجعیت‌اند.	✓	✓	بیان قدرت‌های معنوی

ادامه جدول ۱.

شیوه‌های اسطوره‌سازی پیر	ابوسعید ابوالخیر	احمد جام	توضیح
بیان حلم و بردباری	✓	×	«حلم و بردباری» به مثابه بازنمایی الگوی نبوی در اسرارالتوحید به صورت صحنه‌هایی موجز، اما پر پیامد بازتاب می‌یابد؛ این حکایت‌ها با کاستن از فاصله پیر با رنج روزمره مردم، او را در «افق الگوپذیری» می‌نشانند. در مقامات <i>ژنده‌پیل</i> ، چنین الگوی روایی کم‌رنگ‌تر است و به جای آن، «کثرت فرزندان صالح» و نشانه‌های قدرت اجتماعی، نقش برجسته‌سازی را بر عهده می‌گیرند. این جابه‌جایی، نشان می‌دهد که آن متن بیش از «تربیت درونی مرید»، روی «اعتبار بیرونی طریقت» سرمایه‌گذاری می‌کند.
ارتباط و عدم ارتباط با ارباب قدرت	✓	✓	نسبت پیر با قدرت سیاسی در هر دو متن ابزار مهمی برای قداست‌سازی است، اما کاراکتر و لحن بازنمایی متفاوت است. در روایت ابوسعید، نفوذ معنوی به «سرمایه دآوری» بدل می‌شود: ارباب قدرت نیز ناگزیر به اخذ مشورت و تمکین‌اند. در روایت احمد جام، پیوند با قدرت تا مرز «حفاظت از سلطان» پیش می‌رود و پیر به «ضامن نظم» تبدیل می‌شود. هر دو شگرد، کارکردی مشروعیت‌بخش دارند، اما اولی «سایه شورا» و دومی «سایه سیادت» را تقویت می‌کند.
بدایع و بدعت‌ها	✓	×	«بدایع و بدعت‌ها» دستگاهی برای مرزبندی هویتی طریقت‌اند: سماع، استشهاد به شعر در وعظ، پوشیدن ابریشم، آیین‌های بدیل زیارت و طواف و آیین‌های نمادین گسست از علوم قال (کتاب‌شویی/ دفن کتاب) همه در اسرارالتوحید به خدمت «خود- ساختن ابوسعید» درمی‌آیند؛ گویی متن عامدانه از «قواعدشکنی سنجیده» برای تولید کاریزما بهره می‌گیرد. در سوی دیگر، روایت احمد جام به‌ویژه با پس‌زمینه گرایش کرامی- از چنین بدایع پررنگی تهی است؛ بنابراین، مقامات‌نویس برای جبران خلأ «تمایزبخشی آیینی» به «انباشت کرامت‌های عملی» و «زنجیره خرقه و نسب» رو می‌آورد. همین تفاوت، تبیین می‌کند که چرا چهره ابوسعید در افق مخاطب «یگانه» و چهره احمد جام «اقتدارمند» اما کمتر «یادمان‌ساز» می‌شود.

الگوگیری از سیره پیامبر در هر دو متن محور اصلی است، اما شکل ارائه متفاوت است: در *اسرارالتوحید*، داستان‌ها با صحنه‌پردازی دقیق و توجه به ذهن و احساسات شخصیت‌ها، خواننده را از حالت روایت تاریخی ساده به تجربه‌ای زنده و ملموس می‌برد. در *مقامات ژنده‌پیل*، بیشتر بر گزارش فضایل و کرامات پیر تمرکز شده و حس حضور و تجربه مستقیم، کاهش یافته است. ویژگی «گسترده‌نگی نگاه و مدارای مشایخ» در ابوسعید برجسته است؛ رفتار او با پیروان و مخالفان، نه تنها فضیلتی اخلاقی، بلکه نشانه‌ای از جایگاه معنوی اوست. او به نوعی مرکز آشتی و همدلی جامعه صوفیانه است. در مقابل، احمد جام بیشتر با اقتدار، مقابله و مواجهه مستقیم با مخالفان معرفی می‌شود؛ این تفاوت، نشان‌دهنده دو نیاز اجتماعی متفاوت است: یکی نیازمند پیر صلح‌دهنده، دیگری محتاج پیر قدرت‌مند و بازدارنده.

کرامات نیز نقش متفاوتی دارند؛ در ابوسعید، «فراست و درک نادیدنی‌ها» هسته اصلی شخصیت اوست و موجب جلب احترام و اعتماد مخاطبان می‌شود؛ در حالی که کرامات احمد جام مانند شفا دادن، دگرگون کردن اشیاء یا راه رفتن بر آب، بیشتر قدرت عملی و نفوذ اجرایی او را نشان می‌دهد.

حکایت‌های حلم و بردباری ابوسعید با صحنه‌های ملموس، او را نزدیک به مردم و الگوپذیر می‌کند، اما در *مقامات ژنده‌پیل*، این ویژگی کمتر دیده می‌شود و تمرکز بر نشان دادن اعتبار و قدرت طریقت است.

روابط پیر با قدرت سیاسی نیز ابزار مهمی برای تثبیت جایگاه اوست، اما نحوه نمایش متفاوت است؛ نفوذ معنوی ابوسعید بیشتر با مشورت و تأثیر اخلاقی بر مسئولان همراه است، اما احمد جام، نقش حافظ نظم و اقتدار بیرونی را ایفا می‌کند.

استفاده از تکنیک‌های روایی مانند صحنه‌سازی، تکرار سه‌باره سخن و توضیح جزئیات در *اسرارالتوحید* به تثبیت یک شخصیت برجسته و یادمان‌ساز کمک می‌کند؛ در حالی که *مقامات ژنده‌پیل*، مجموعه‌ای از کرامات و شگفتی‌ها را ارائه می‌دهد، اما انسجام و تأثیر ماندگار آن کمتر است.

در سطح کلان، هر دو متن بازتاب نیازهای جامعه خود هستند: جامعه، پیر را یا به عنوان مرکزی برای همدلی و مدارا و یا به عنوان نمادی از قدرت و نفوذ می‌داند. مناقب‌نویسان با انتخاب و چینش داستان‌ها، تصویری می‌سازند که با انتظار مخاطب همسو باشد. در نهایت، دو سیمای ظاهراً مشابه با همان هدف قدیس‌سازی به دو الگوی متفاوت تبدیل می‌شوند؛ یکی بیشتر در حافظه عاطفی و یادگیری درونی ماندگار است، دیگری در حوزه قدرت و عمل اجتماعی نفوذ بیشتری دارد.

تعارض منافع

تعارض منافع وجود ندارد.

ORCID

Seyyed Hassan Tabatabaei

<http://orcid.org/0000-0001-7794-3945>

Mohammad Fatemi

<http://orcid.org/0000-0002-3886-4248>

منابع

- ابن حزم، علی بن احمد. (بی‌تا). *الفصل فی الملل و الأهواء و النحل*. (ج ۳). بیروت: دارالکتب العلمیه / منشورات محمدعلی بیضون.
- اسماعیلی، مراد و دیگران. (۱۴۰۱). *مؤلفه‌های زمینه‌ساز معنا در سپهر اندیشه ابوسعید ابوالخیر (با تکیه بر آرای ویکتور فرانکل)*. دو فصلنامه عرفان‌پژوهی در ادبیات. دوره ۱، شماره ۲، صص ۴۰-۱۱. DOI: 10.22054/MSIL.2022.69908.1061
- افشار، ایرج. (۱۳۴۶). *خواب‌گزاری*. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- افشین‌وفایی، محمد. (۱۳۸۶). *فریبکاری ایدئولوژیک با نظریه‌سازی کرامات در زندگینامه‌های مولوی*. دو فصلنامه مطالعات عرفانی، ش ۵. صص ۱۴۴-۱۶۰.
- افلاکی، شمس‌الدین احمد. (۱۹۶۱). *مناقب‌العارفین*. تصحیح و حواشی تحسین یازجی. جلد ۱. آنقره: انتشارات انجمن تاریخ ترک.
- اکبری‌گندمانی، هیبت‌الله و ناصر نیکوبخت. (۱۳۸۵). *بنای اساطیری و راز جاودانگی اسطوره‌های ملی و مذهبی*. فصلنامه پژوهش زبان و ادبیات فارسی، ش ۷، صص ۵۹-۸۲. DOI: 13940629112717241

الیاده، میرچا. (۱۳۸۵). *رساله در تاریخ ادیان*. ترجمه جلال ستاری. تهران: انتشارات سروش.
الیاده، میرچا. (۱۳۷۵). *اسطوره، رؤیا، راز*. ترجمه رؤیا منجم. چاپ دوم. تهران: انتشارات فکر روز.

امینی، ام‌البنین. (۱۳۸۹). *طبقه‌بندی و تحلیل کرامات اولیا در آثار عطار*. پایان نامه کارشناسی ارشد. دانشکده ادبیات و علوم انسانی. دانشگاه پیام‌نور مازندران.
اوحدی کرمانی، حامد ابن ابی‌الفخر. (۱۳۴۷). *مناقب*. تصحیح و حواشی بدیع الزمان فروزانفر. تهران: انتشارات بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
ایگلتون، تری. (۱۳۸۱). *درآمدی بر ایدئولوژی*، ترجمه اکرم معصومی بیگی. تهران: انتشارات آگه

بطحائیان، زهرابگم. (۱۳۹۱). *بررسی خوارق عادات (معجزه - کرامت - استدرج) در مثنوی معنوی و مقایسه با دیدگاه اهل شیعه*. پایان نامه کارشناسی ارشد. دانشکده ادبیات و علوم انسانی. دانشگاه تربیت معلم سبزواری.

حافظ، شمس‌الدین محمد. (۱۳۸۷). *دیوان حافظ*. تصحیح سلیم نیساری. تهران: انتشارات سخن.
حیدری، ناهید. (۱۳۹۳). *سیر تحول کرامات اولیا در مقامات عرفانی (با تأکید بر اسرارالتوحید، کلمات‌النور، مقامات خواجه عبدالله انصاری و مقامات ژنده‌پیل)*. پایان نامه کارشناسی ارشد. دانشکده ادبیات و زبان‌های خارجی. دانشگاه کاشان.

خرم‌شاهی، بهاء‌الدین. (۱۳۹۵). *هنر حکایت و هنر عبارت عرفانی*. تهران: انتشارات قطره.
دادور، نغمه. (۱۳۸۹). *درآمدی بر کرامات عارفان و ویژگی‌های ساختاری آن بر اساس اسرارالتوحید و تذکره‌الاولیاء*. پایان نامه کارشناسی ارشد. دانشکده ادبیات و علوم انسانی. دانشگاه اصفهان.

رضایی، امین و دیگران. (۱۳۹۹). *تحلیل معرفت‌شناختی کرامات شیخ احمد جام ژنده‌پیل*. فصلنامه ادبیات عرفانی دانشگاه الزهراء. (۲۳)، ۱۴۰ - ۱۱۱.

DOI:org/10.22051/jml.2021.35411.2176

سپهسالار، فریدون بن احمد. (۱۳۲۵). *زندگینامه مولانا جلال‌الدین مولوی*. با مقدمه سعید نفیسی، تهران: کتابخانه و چاپخانه اقبال.

شفیعی کدکنی، محمدرضا. (۱۳۸۰). *مقامات کهن و نویافته ابوسعید ابوالخیر. نامه بهارستان*. (۴)، ۶۵-۸۷.

شفیعی کدکنی، محمدرضا. (۱۳۸۴). *نوشته بر دریا (از میراث عرفانی ابوالحسن خرقانی)*. تهران: انتشارات سخن.

شفیعی کدکنی، محمدرضا. (۱۳۸۵). *چشیدن طعم وقت*. (مقامات کهن و نویافته بوسعید). تهران: انتشارات سخن.

شفیعی کدکنی، محمدرضا. (۱۳۹۲). *زبان شعر در نثر صوفیه*. تهران: انتشارات سخن.

شفیعی کدکنی، محمدرضا. (۱۳۹۳). *درویش ستهنده*. تهران: انتشارات سخن.

غزالی، محمد بن محمد. (۱۳۱۷). *نصیحه الملوک*. تصحیح جلال الدین همایی. تهران: چاپخانه مجلس.

غزنوی، سدیدالدین محمد. (۱۳۴۰). *مقامات ژنده پیل*. به کوشش حشمت الله موید سنندجی. تهران: انتشارات بنگاه ترجمه و نشر کتاب.

فروزانفر، بدیع الزمان. (۱۳۸۱). *احادیث و قصص مثنوی*. ترجمه حسین داودی. تهران: انتشارات امیرکبیر.

مالیمر، تیمور. (۱۳۸۷). *تحول افسانه‌ای عارفان*. فصلنامه زبان و ادب فارسی. ۵۱ (۲۰۴)، ۱۹۴-۱۷۱.

محمد بن منور. (۱۳۶۷). *اسرار التوحید فی مقامات الشیخ ابی سعید*. تصحیح محمدرضا شفیع کدکنی. چاپ دوم. تهران: انتشارات سخن.

مدنی، امیرحسین و دیگران. (۱۳۸۹). *شیخ احمد جام و افسانه کرامات*. فصلنامه ادب پژوهی.

DOI: 20.1001.1.17358027.1389.4.13.4.6 ۸۵-۱۰۸، (۱۳)

مستعلی پارسا، غلامرضا و حامد شمس. (۱۳۹۳). *قدرت و سلطنت معنوی اولیا در نگاه شیخ احمد جام*. فصلنامه متن پژوهی ادبی. (۶۲)، ۸۰-۵۹.

DOI:20.1001.1.22517138.1393.18.62.3.6

مظفری، علیرضا. (۱۳۸۸). *کارکرد مشترک اسطوره و عرفان*. دو فصلنامه علمی - پژوهشی ادبیات

عرفانی. ش ۱، صص ۱۴۹-۱۶۷. DOI.org/10.22051/jml.2009.3244

مولوی، جلال‌الدین محمد. (۱۳۶۲). *فیه ما فیه*. تصحیح و حواشی بدیع‌الزمان فروزانفر. تهران: انتشارات امیرکبیر.

مولوی، جلال‌الدین محمد. (۱۳۹۳). *مثنوی معنوی*. به اهتمام و تصحیح نیکلسون. تهران: انتشارات مولی.

نیازی کرمانی، سعید. (۱۳۶۶). *حافظ شناسی*، جلد ششم، تهران: انتشارات پازنگ
هاشمی، مرضیه. (۱۳۹۱). *طبقه‌بندی و تحلیل و بررسی کرامات اولیا در متون کهن عرفانی*. پایان
نامه کارشناسی ارشد. دانشکده ادبیات و علوم انسانی. دانشگاه اورمیه.

Refrence

- Aflaki, Sh. (1961). *Manaqib al-Arifin*. Corrections and footnotes by Tahsin Yaziji. Vol. 1. Ankara: Turkish History Association Publications. [In Persian]
- Afshar, I. (1967). *Sleep*. Tehran: University of Tehran Publications. [In Persian]
- Afshin-Vafaei, M. (2007). Ideological Deception by Paraphrasing Miracles in Rumi's Biographies. *Mystical Studies*, pp. 144-160. [In Persian]
- Akbari-Gandmani, H and N.Nikobakkht. (2006). Mythical Foundation and the Secret of the Immortality of National and Religious Myths. *Persian Language and Literature Research*, Vol. 7, pp. 59-82. [In Persian]
- Amini, U. (2010). Classification and Analysis of the Miracles of Saints in Attar's Works. Master's degree. Faculty of Literature and Humanities. Payam-Noor University of Mazandaran. [In Persian]
- Batha'iyani, Z. (2012). Investigating the supernatural phenomena (miracle-dignity-invocation) in the spiritual Masnavi and comparing it with the Shiite perspective. Master's degree. Faculty of Literature and Humanities. Sabzevar Teacher Training University. [In Persian]
- Dadour, N. (2010). An Introduction to the Miracles of the Mystics and Its Structural Characteristics Based on the Secrets of Monotheism and Tazkirah-ul-Awliya. Master's Degree. Faculty of Literature and Humanities. University of Isfahan. [In Persian]

- Eliadeh, M. (2006). *Treatise on the History of Religions*. Translated by Jalal Sattari. Tehran: Soroush Publications. [In Persian]
- Forouzanfar, B. (2002). *Hadiths and Stories of the Masnavi*. Translated by Hossein Davoudi. Tehran: Amir Kabir Publications. [In Persian]
- Ghazali, M. (1938). *Nasih al-Muluk*. Edited by Jalal al-Din Homa'i. Tehran: Majles Printing House Publications. [In Persian]
- Ghaznavi, S. (1966). *The Ragged Officials*. With the help of Heshmatollah Moyed Sanandji. Tehran: Book Translation and Publishing Company. [In Persian]
- Hafez, Sh. (2008). *Divan Hafez*. Edited by Salim Nissari. Tehran: Sokhan Publications. [In Persian]
- Hashemi, M. (2012). Classification, Analysis and Study of the Miracles of Saints in Ancient Mystical Texts. Master's Degree. Faculty of Literature and Humanities. Urmia University. [In Persian]
- Heydari, N. (2014). The Evolution of the Miracles of Saints in Mystical Authorities (with Emphasis on the Secrets of Monotheism, the Words of Light, the Authorities of Khajeh Abdullah Ansari, and the Authorities of Zhendehe-e-Pil). Master's Degree. Faculty of Literature and Foreign Languages. Kashan University. [In Persian]
- Ibn Hazm, A. (Beta). *Al-Chapter in the World and Al-Ahwa and Al-Nahl* (Chapter 3). Beirut: Dar al-Kutb al-Alamiya / Mohammad Ali Bizoon's pamphlets. [In Arabic]
- Ismaili, Murad and others. (2021). The Elements of Meaning in the Sphere of Thought of Abu Saeed Abu al-Khair. (Based on the Views of Viktor Frankl). *Mysticism Studies in Literature*. Volume 1, Issue 2, pp. 40-11. [In Persian]
- Khorramshahi, B. (2016). *A Thousand Stories and a Thousand Mystical Phrases*. Tehran: Qatra Publications. [In Persian]
- Madani, A.H and others. (2009). Sheikh Ahmad Jam and the Legend of Miracles. *Literary Studies*. Issue 13. pp. 85-108. [In Persian]

- Malimer, T. (2008). The Legendary Transformation of the Mystics. *Persian Language and Literature*. ۵۱: Issue 204. pp. 194-171. [In Persian]
- Molavi, J. (1983). *Fiyyah Ma Fiyyah*. Corrections and annotations by Badi' al-Zaman Foruzanfar. Tehran: Amir Kabir Publications. [In Persian]
- Molavi, J. (2014). *Spiritual Masnavi*. Edited and edited by Nicholson. Tehran: Molavi Publications. [In Persian]
- Mostaali Parsa, Gh and H.Shams. (2014). The Spiritual Power and Sovereignty of Saints in the Eyes of Sheikh Ahmad Jam. *Literary Text-Study*. Issue 62. pp. 59-80. [In Persian]
- Mozaffari, A. (2009). The Joint Function of Myth and Mysticism. *Bi-Quarterly Scientific-Research Journal of Mystical Literature*. Vol. 1, pp. 149-167. [In Persian]
- Muhammad ibn Munawar. (1988). *The Secrets of Monotheism in the Positions of Sheikh Abu Saeed*. Edited by Muhammad Reza Shafi'i Kadkani. Second edition. Tehran. [In Persian]
- Niazi Kermani, S. (1987). *Hafez Studies*, Volume 6, Tehran: Pajang Publications. [In Persian]
- Rezaei, A and others. (2019). Epistemological Analysis of the Miracles of Sheikh Ahmad Jam Zhendeh-Pil. *Mystical Literature*, Al-Zahra University. Issue 23. pp. 111-140. [In Persian]
- Shafi'i Kadkani, M.R. (2002). Old and Newly Discovered Authorities of Abu Sa'id Abul-Khair. *Baharestan Letter*. Issue 4. pp. 87-65. [In Persian]
- Shafie-Kadkani, M.R. (2005). *Writing on the Sea (From the Mystical Legacy of Abolhasan Kharaghani)*. Tehran: Sokhan Publications. [In Persian]
- Shafie-Kadkani, M.R. (2006). *Tasting the Taste of Time (Old and Newly Discovered Poems by Said)*. Tehran: Sokhan Publications. [In Persian]
- Shafie-Kadkani, M.R. (2013). *The Language of Poetry in Sufi Prose*. Tehran: Sokhan Publications. [In Persian]
- Shafie-Kadkani, M.R. (2014). *Darvish Satyhandeh*. Tehran: Sokhan Publications. [In Persian]

Sepahsalar, F.A. (1946). *Biography of Mawlana Jalal al-Din Mawlawi* .with an introduction by Sa'id Nafisi, Tehran: Eqbal Library and Printing House. [In Persian]

استناد به این مقاله: طباطبایی، سید حسن، فاطمی، محمد. (۱۴۰۵). بررسی مقایسه‌ای الگوهای اسطوره‌سازی از شخصیت پیر در اسرارالتوحید ابوسعید ابوالخیر و مقامات ژنده‌پیل احمد جام، *دوفصلنامه عرفان‌پژوهی در ادبیات*، ۵ (۹)، ۲۵۹-۲۹۸.

doi: 10.22054/msil.2026.88602.1209

Mysticism in Persian Literature is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.